

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOZOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISTORIE, CIVILIZAȚIE, CULTURĂ”

*Studenți din România în cel de-al Treilea Reich.
1933-1945*

Teză de doctorat

Coordonator științific,
Prof. univ. dr. Toader Nicoară

Doctorand,
Irina Nastasă (căsătorită Matei)

Cluj-Napoca
2012

Cuprins

I. Introducere.....	4
I. 1. Istoriografie.....	6
I. 2. Metodologie și surse.....	10
II. Migrația studențească și funcțiile ei în epoca modernă.....	15
II.1. Studenți români în universitățile occidentale în epoca modernă.	
Factori socio-culturali ai migrației studențești.....	15
II. 2. Confruntarea modelelor culturale.....	22
III. Noile paradigme ale migrației studențești în perioada interbelică.....	28
III. 1. Extinderea pieței universitare, ritmurile transferurilor	
culturale și cooperarea intelectuală internațională.....	28
III. 2. Învățământul superior românesc în perioada interbelică.....	43
III. 2.1. Universitățile. Între naționalizarea științei și tentația occidentului.....	43
III.2.1.1. Sistemul de învățământ superior românesc în perioada interbelică.....	43
III.2.1.2. Colaborarea internațională în privința schimbului de studenți.....	48
III.2.1.3. Studenți din România la studii în universitățile străine	
în perioada 1918-1944.....	57
III. 2.2. Studenții. Între naționalism, antisemitism și rezistență.....	71
III.2.2.1. Cauze ale adoptării ideologiilor extremiste de către studenți.....	74
III.2.2.2. Studenții comuniști.....	83
III.2.2.3. Studenții naționaliști și antisemiți.....	88
III. 3. Germania și propaganda culturală după primul război mondial.....	95
III.3.1. Politica culturală și față de studenții străini a Republicii de la Weimar.....	96
III.3.2. Studenți străini în Republica de la Weimar.....	107
III.3.3. Studenți din România în Republica de la Weimar.....	112
III. 4. Cel de-al Treilea Reich – Ideologie, știință și cultură.....	117

IV. Tineri din spațiul românesc la studii în cel de-al III-lea Reich.....	126
IV.1. Învățământul superior german: structură, particularități, funcții ideologice și de propagandă.....	126
IV.1.1. Universitățile celui de-al Treilea Reich.....	126
IV.1.2. Politica celui de-al Treilea Reich față de studenții străini.....	135
IV.1.2.1. Măsurile de atragere a studenților străini în universitățile germane.....	138
IV.1.2.2. Selecția studenților străini.....	151
IV.1.3. Studenți străini în cel de-al Treilea Reich.....	163
IV.2. Filierile unei peregrinatio academica în cel de-al III-lea Reich.....	175
IV.2.1. România în relațiile culturale și schimbul de studenți cu Germania în perioada 1933-1945.....	175
IV.2.1.1. Context.....	175
IV.2.1.2. Acorduri culturale.....	184
IV.2.1.3. Institute, Asociații.....	188
IV.2.2. Tipuri de migrație studentescă către Germania.....	195
IV.2.2.1. Studii de lungă durată.....	195
IV.2.2.2. Specializări de durată medie.....	197
IV.2.2.3. Studii de scurtă durată (școli de vară).....	199
IV.2.3. Filierile migrației.....	202
IV.2.3.1. Înțelegerile privind schimburile de studenți.....	203
IV.2.3.1.1. Schimburile neoficiale.....	203
IV.2.3.1.2. Schimburile oficiale.....	205
IV.2.3.2. Sistemele de burse.....	206
IV.2.3.2.1. Bursele românești.....	206
IV.2.3.2.2. Bursele germane.....	212
IV.2.3.2.2.1. Bursele Humboldt.....	215
IV.2.3.2.2.2. Bursele Mitteleuropäische Wirtschaftstag.....	220
IV.2.3.3. Proprie inițiativă.....	223
IV.3. Studenți din România în învățământul superior german. Opțiuni profesionale, temeuri statistice.....	224

IV.3.1. Etape.....	224
IV.3.2. Instituțiile de învățământ superior.....	227
IV.3.3. Domeniile de studiu.....	231
V. Interpretări socio-istorice prin studii de caz.....	232
V.1. Universitatea Friedrich-Wilhelm Berlin.....	232
V.2. Politehnica din Berlin-Charlottenburg.....	242
V.3. Universitatea Ludwig-Maximilian München.....	247
V.4. Universitatea Leipzig.....	255
VI. Universitate și politică. Studenți români în Germania nazistă și opțiunile lor politice (studii de caz).....	259
VI.1. Iordache Făcăoaru.....	263
VI.2. Dumitru Cristian Amzăr.....	263
VI.3. Constantin Săndulescu-Godeni.....	265
VI.4. Ovidiu Papadima.....	267
VI.5. Emil Cioran.....	268
VII. Un destin aparte: studenții evrei din România la instituțiile de învățământ superior germane.....	275
VIII. Concluzii.....	289
Tablouri statistice.....	294
Bibliografie.....	322

Cuvinte-cheie: peregrinatio academica, migrație studentească, transfer cultural, transfer ideologic, educație, elite, naționalism, fascism, național-socialism, antisemitism, propagandă.

Rezumat

Mult prea multă vreme, istoriografia referitoare la Europa de Sud-Est a fost axată doar pe istoria geo-politică. Abia în ultimele două decenii s-a remarcat tendința, tot mai accentuată, de a aborda istoria acestei regiuni și din punctul de vedere al societății, culturii, al ideilor și a vieții de zi cu zi. De asemenea, un loc tot mai însemnat l-a căpătat studierea nu doar a elitelor, și aici ne referim cu precădere la elitele politice, ci și studierea grupurilor și chiar a indivizilor, al căror rol în evoluția fenomenelor istorice a fost multă vreme ignorat.

De asemenea, istoria regimurilor totalitare a fost tratată cu precădere din perspectiva elitelor politice, analizându-se deciziile luate de sus și mai puțin felul în care acestea au fost puse în practică, trecându-se cu vederea că aceste regimuri au fost practic sisteme participative, în care fiecare individ a avut rolul său, chiar dacă acesta a constatat în a-și îndeplini meseria, sau chiar acela de a tăcea în anumite momente când ar fi trebuit să protesteze sau să acționeze. Considerăm deci că mai ales istoriografia referitoare la regimurile totalitare din Europa secolului 20 ar trebui să acorde o mai mare importanță analizării acțiunilor indivizilor și a grupurilor, punându-se accent pe interacțiunea dintre politică, cultură și societate.

Cultura în general, istoria culturală și studiile culturale au beneficiat, de asemenea, începând cu anii 80-90, de o tot mai mare atenție din partea istoricilor, în această perioadă impunându-se ca alternativă la istoriile naționale istoria proceselor și fenomenelor istorice. În acest context s-a afirmat ceea ce istoricii anglo-saxoni au numit „entangled history”, iar cei francezi „histoire croisée”, noi preferând denumirea folosită în istoriografia germană, aceea de *Transfergeschichte*, și care preiau ca punct de plecare în analiza proceselor istorice ideea de transfer cultural. Cu alte cuvinte, este greu de vorbit, din punct de vedere al istoriei culturale, și nu numai, despre evenimente și procese istorice, fără a se face referire la circulația de idei care a

contribuit, dacă nu chiar determinat, acele evoluții. De altfel, conceptul de „cultural exchange” a fost definitiv introdus în istoriografia contemporană de Peter Burke¹.

În acest context a intrat în atenția istoricilor tematica migrației studențești, studenții fiind considerați unul dintre agenții cei mai importanți ai transferului cultural. La toate acestea se adaugă importanța tot mai mare dată istoriei educației, a migrației, a mecanismelor de formare a elitelor intelectuale, a istoriei tinereții („Histoire de la jeunesse”), istoria mentalităților, a imaginii despre altul („Image de l’autre”) etc, în spiritul noii istoriografii „globalizante” (New Global History)² și a noii istorii culturale (New Cultural History)³.

În aceste trenduri istoriografice se încadrează lucrarea de față, încercând să analizeze, din punctul de vedere al istoriei clasice, dar și al istoriei culturii și ideilor, din punct de vedere sociologic și antropologic, tematica studenților din România la instituțiile de învățământ superior germane în timpul regimului național-socialist.

Atenția pe care dorim să o acordăm migrației studențești în spațiul german ni se pare extrem de necesară. În primul rând, istoricii au abordat până acum tematici de istorie diplomatică, politică, economică, chiar și culturală, fără a acorda însă suficientă atenție educației, esențială pentru definirea evoluției unei țări și pentru formarea elitelor ei intelectuale. În al doilea rând, în ceea ce privește spațiul românesc, cercetarea contribuțiilor și influențelor avute de universitățile central și vest-europene la formarea elitei noastre intelectuale este cu atât mai importantă cu cât, în perioada de până la finele primei conflagrații mondiale, instituțiile de învățământ superior de la noi nu erau suficient dezvoltate, astfel încât cea mai mare parte a elitei românești s-a format în străinătate. Iar țările alese de majoritatea tinerilor români pentru a se instrui și specializa au fost în principal Franța și Germania, iar secundar Austria, Belgia și Elveția, acestea din urmă atașate lingvistic de fiecare din primele menționate.

Deși un fenomen mai vechi (odată cu Renașterea), *peregrinatio academica* a avut mai ales începând cu a doua jumătate a secolului 19 un rol important în formarea elitelor, circulația

¹ Peter Burke, *Kultureller Austausch*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2000; Idem, *Translating Knowledge, Translating Cultures*, în Michael North (ed.), „Kultureller Austausch in der Frühen Neuzeit“, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2009.

² Vezi îndeosebi: *Histoire sociale, histoire globale?*, Actes du colloque des 27-28 janvier 1989, sous la direction de Christophe Charle, Paris, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1993; Bruce Mazlish, *The New Global History*, New York, Edit. Routledge Chapman & Hall, 2006; Georg G. Iggers and Q. Edward Wang, *A global history of modern historiography*, Harlow, Edit. Pearson, 2008; *Histoire globale. Un nouveau regard sur le monde*, coordonné par Laurent Testot, Auxerre, Edit. Sciences Humaines, 2008 ș.a.

³ Lynn Hunt (ed), *The New Cultural History: essays by Aletta Biersack*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, USA, 1989.

ideilor, etc. Rolul mobilității studențești a crescut tot mai mult de-a lungul secolului 20. După primul război mondial, i s-a recunoscut mai ales rolul de propagandă culturală pe care îl îndeplinea și a fost folosit în acest sens. După cel de-al doilea război mondial, a căpătat o amploare nemaicunoscută până atunci. În acest moment, se pune un foarte mare accent pe mobilitatea studenților. În universitățile occidentale este chiar o condiție pentru obținerea diplomei petrecerea a cel puțin un semestru într-o universitate din străinătate.

Astfel se justifică interesul nostru față de o asemenea temă, în contextul actualei dezvoltări a mobilității studențești europene, a faptului că astăzi aproape fiecare tânăr din Uniunea Europeană, care urmează studiile superioare, studiază măcar un semestru într-o universitate străină. Inclusiv din această perspectivă putem spune că se cuvine analizat în mod deosebit modelul german de universitate, el fiind cel care a favorizat cel mai mult în a doua jumătate a secolului al XIX-lea mobilitatea, atât a studenților, cât și a profesorilor.

Migrația studenților din România către universitățile germane este un subiect cu atât mai important de studiat pentru perioada 1933-1945, în anii regimului național-socialist, cu cât atitudinea statului nazist față de aceștia s-a modificat, tinerii studiosi devenind țintă și chiar unealtă a propagandei. În felul acesta, mulți din studenții noștri care au trecut pe la universitățile germane din această epocă au devenit un fel de agenți de transmitere a ideologiei extremiste.

Teza aceasta de doctorat nu își propune doar să completeze un capitol lipsă din istoria fenomenului de peregrinatio academica a tinerilor din România către instituțiile de învățământ superior din străinătate. Spre deosebire de cea mai mare parte a întreprinderilor de acest fel, ne-am axat în mai mică măsură pe o evaluare cantitativă a fenomenului, punând un mult mai mare accent pe mecanisme, motivații și efecte ale plecării tinerilor din România la studii în Germania nazistă. Ne-a interesat în mod deosebit logica din spatele acestor schimburi academice, precum și interesele – care nu erau nici pe departe doar de natură culturală și științifică – ale celor două state în a încuraja migrația studențească dinpre România înspre Germania. De altfel, contextul politic din perioada avută de noi în vedere, 1933-1945, a determinat ca subiectul cercetării noastre să fie mult mai interesant și mult mai plin de semnificații decât ne-am fi așteptat de la un simplu demers de analizare a migrației studenților români către universitățile germane.

Această constatare are însă un dublu tăiș.

Pe de o parte analizarea situației tinerilor din România aflați la studii în Germania nazistă ne-a permis formarea unei imagini mult mai complete și complexe despre felul în care Germania lui Hitler înțelegea să-și deruleze acțiunile de propagandă culturală și ideologică în țările sud-est europene, România fiind una din principalele țări vizate. În același timp, am constatat, fără prea mare surprindere totuși, cât de politizat era sistemul de învățământ superior german în timpul celui de-al Treilea Reich și, mai mult, cum orice acțiune și orice decizie luată de autoritățile germane era trecută prin filtrul intereselor politice și obsesiilor ideologice naziste. Însă nici în cazul României lucrurile nu stăteau în alt fel. Tot interesele politice erau cele care dictau în ceea ce privește politica culturală românească și relațiile culturale și academice cu alte țări. Mai mult, mediul academic era profund politizat, iar cea mai mare parte a tinerilor erau naționaliști și antisemiți, unii fiind deja membri ai partidelor de extremă dreaptă. Prin urmare, nici deciziile acestor studenți de a urma o instituție de învățământ superior germană nu se bazau întotdeauna pe criterii științifice sau pe interese profesionale, ci pe atașamentul pe care îl nutreau față de regimul politic instaurat în Germania în 1933.

Pe de altă parte, tocmai tumultul perioadei, care face ca cercetarea să fie atât de interesantă, face ca cercetarea să fie incompletă. Recuperarea cantitativă integrală a studenților din România aflați la studii în cel de-al Treilea Reich, chiar și numai la nivel de procente, ne-a fost imposibilă. Nu doar că nu ne-am putut deplasa la fiecare instituție de învățământ superior germană pentru a cerceta matricolele de acolo și a depista studenții din România. Chiar și dacă am fi dorit să întreprindem un asemenea demers, probabil că am fi avut rezultatele ceva mai complete, dar în fond tot parțiale, iar cercetarea s-ar fi derulat pe parcursul a mult mai mulți ani. Și asta deoarece o mare parte a documentelor de arhivă germane pentru perioada 1933-1945 au fost rătăcite sau distruse în timpul războiului.

Teza de față are un grad mare de originalitate. Am utilizat în elaborarea ei surse secundare, literatură de specialitate, fie pentru a stabili contextul, fie drept model. Dar, așa cum am subliniat deja, nu există lucrări care să se fi ocupat în mod special cu tematica studenților din România în cel de-al Treilea Reich. De aceea sursele primare - mai ales documentele de arhivă și statisticile universitare - au fost cele cu adevărat relevante în elaborarea acestei lucrări.

Împreună cu introducerea (Capitolul I) și concluziile (Capitolul VIII), teza este structurată în 8 capitole.

Capitolul al doilea are menirea de a oferi câteva repere privind fenomenul de migrație studentească în epoca modernă, aplecându-se cu precădere asupra migrației tinerilor din România secolului al 19-lea - început de secol 20 către universitățile occidentale, mai ales către cele din Franța și Germania. S-a pus accentul pe motivații și filiere ale migrației, dar și pe opțiunile tinerilor care doreau să studieze în străinătate. Având în vedere că cea mai mare parte a elitei politice și culturale din România acelei perioade s-a format fie la instituții de învățământ superior franceze, fie germane, am considerat ca necesară o prezentare succintă a celor două modele universitare, atât de diferite unul de celălalt, și aflate în competiție de-a lungul secolelor 19-20.

Capitolul al treilea analizează atât coordonatele pe baza cărora au avut loc schimburile academice și de studenți de-a lungul perioadei interbelice, cât și mediul academic german în timpul Republicii de la Weimar, și cel românesc de-a lungul întregii perioade interbelice. Din acest capitol reiese clar faptul că propaganda culturală și ideologică nazistă și-a avut rădăcinile în politicile de acest fel din timpul Republicii. În plus, o prezentare a mediului academic românesc din această perioadă ne dezvăluie un număr mare de similitudini existente între atitudinile naționaliste și antisemite ale autorităților naziste, și atitudini de aceeași factură a autorităților românești. Corpul studentesc românesc din perioada interbelică ne apare de asemenea ca unul infestat de naționalism și antisemitism, astfel încât nu ne este greu să înțelegem atracția pe care mediul academic din Germania nazistă o exercita asupra tinerilor români. Tot această situație explică și predispoziția studenților din România de a rezona cu valorile germane de după 1933 și cu ideologia nazistă. Acest capitol oferă, de asemenea, o imagine asupra situației studenților din România la universitățile străine în perioada 1918-1944, dar și asupra situației studenților străini la universitățile germane în timpul Republicii de la Weimar.

Capitolul patru este cel care analizează fenomenul de peregrinatio academica dinspre România înspre Germania în granițele temporale propuse de această teză. Ne-am îndreptat atenția în primul rând asupra reorganizării sistemului de învățământ superior german după 1933, surprinzând cele patru aspecte care l-au caracterizat: organizarea pe baza 'Führerprinzip'-ului; structurarea corpului didactic prin practici de epurare și recrutare politică preferențială;

politizarea disciplinelor științifice prin orientarea lor către principii “populare”, “naționale”; și instrumentalizarea dezvoltării și a cercetării în direcția “victoriei poporului german”. Apoi am abordat în detaliu problema politicii duse de cel de-al Treilea Reich față de studenții străini. Aici am remarcat două tendințe: pe de o parte încercarea de a atrage un număr cât mai mare de studenți străini în universitățile germane – ca urmare a scăderii numărului acestora după 1933, dar și a importanței propagandistice majore care le va fi atribuită de acum înainte -, pe de altă parte selecția lor politizată și utilizarea lor ca factori de propagandă.

Fenomenul de migrație a studenților români către instituțiile de învățământ superior germane a fost plasat în contextul apropierei în planul politicii externe a României de Germania nazistă. Legăturile stabilite inițial pe plan economic, dezvoltate în paralel, ca anexă la aceste înțelegeri economice, și în plan academic, au dus la creșterea numărului de tineri români în universitățile germane. Ascensiunea extremei drepte în România și succesul pe care aceasta l-a avut în rândul studenților a constituit un motiv în plus pentru ca tinerii din România să prefere cel de-al Treilea Reich ca loc de studiu. Iar alierea României la Germania odată cu 1940 a pecetluit acest trend, din acest an puțini fiind tinerii din România aflați la studii în străinătate care erau înscriși la alte universități decât cele germane.

Tot acest capitol este cel care prezintă bazele formale pe care s-a derulat migrația studențească a tinerilor români către Germania – instituțiile și acordurile culturale -, tipurile de migrație – de lungă durată, de durată medie sau de scurtă durată - precum și filierele prin care aceasta s-a produs. Și aici au fost evidențiate interesele de politică externă și de propagandă ale celor două țări.

În acest capitol își găsește locul și analiza statisticilor și a rapoartelor privind situația propriu-zisă a studenților din România aflați la studii în cel de-al Treilea Reich. Au fost evidențiate etapele acestei peregrinări academice, instituțiile de învățământ superior germane preferate de acești tineri, precum și opțiunile lor profesionale.

Capitolul cinci oferă ca studii de caz situația tinerilor români aflați la studii la patru instituții de învățământ superior germane, cele care au beneficiat în această perioadă de cel mai mare număr de studenți din România: Universitatea Friedrich-Wilhelm Berlin, Politehnica din Berlin-Charlottenburg, Universitatea Ludwig-Maximilian München și Universitatea din Leipzig. Analiza nu se oprește strict la românii înmatriculați la acestea în perioada 1933-1945, ci oferă un

scurt istoric al instituțiilor, punând accent pe schimbările petrecute în cadrul lor și pe atmosfera, mai ales politică, de aici de după 1933.

În cel de-al șaselea capitol se revine la tematica delicată a relației dintre învățământul superior german și interesele politice în timpul regimului nazist, punându-se accent pe componenta politică și ideologică a migrației studențești dinspre România înspre cel de-al Treilea Reich. Este evidențiat profilul pe care trebuia să-l aibă, în viziunea autorităților germane, studentul străin perfect: să fie bărbat, să fie inteligent, bun profesionist, să fie activ, eventual să publice, și să simpatizeze cu valorile național-socialiste și, în general, cu extrema dreaptă. Acest capitol a evidențiat de asemenea legăturile dintre mediile culturale din Germania nazistă pe de o parte, și Mișcarea Legionară, organizațiile studențești creștine și chiar lideri ai Bisericii Ortodoxe Române pe de altă parte, în ceea ce privea schimbul de studenți. Referindu-ne la influența ideologică propriu-zisă pe care studiile în cel de-al Treilea Reich le-au avut asupra studenților din România, au fost identificate mai multe moduri prin care tinerii români și-au manifestat atașamentul față de Germania nazistă: unii dintre ei și-au exprimat simpatia pentru extrema dreaptă în diverse rapoarte (Constantin Săndulescu-Godeni); alții făceau propagandă în favoarea Germaniei naziste prin articolele de ziar și prin scrierile pe care le publicau în țară (Emil Cioran, Horia Stamatu, Dumitru Cristian Amzăr, Ernest Bernea); la unii dintre ei influența ideologică era vizibilă prin felul în care își exercitau profesia, unii într-un mod foarte evident (Iordache Făcăoaru), alții într-un mod mai subtil (Ovidiu Papadima, Constantin Noica).

În fine, capitolul șapte analizează situația studenților evrei din România aflați la studii în universitățile germane în preajma anului 1933. Este evidențiat efectul pe care măsurile antisemite adoptate în Germania după 1933 l-au avut asupra frecventării învățământului superior de către tinerii de religie mozaică din România, fiind surprinse și diferențele dintre felul în care erau tratați evreii din străinătate și cei din Reich. Nu este ignorată nici politica antisemită din cadrul universităților românești, tinerii evrei întorși de la studii din străinătate fiind ținta șicanelor atunci când doreau să-și echivaleze diplomele sau să le utilizeze pentru a ocupa un loc de muncă în țară.